

ŞEHRİN GÜZELLERİ

Ozan YILMAZ

*Elden ele koyup bu dil-i gussa-perveri
Sergeşte eyledi bizi şehrin güzelleri
Nev'izâde Atayî (ö. 1635)*

Şehir ve edebiyat arasındaki ilgi, sonradan tanışıp birbirine sınımsız bağlanmış iki dostun sıcak hikâyesine benzer. Başlangıcı belli olan bu hikâyenin uzun yıllara yayılmış izini sürmek hiç de zor değildir. Köyden şehir yaşantısına geçiş, her alanda olduğu gibi edebiyatı da etkilediği için, ister istemez yeni ve farklı bakış açılarına yönelmiş şair ve yazarlar olagelmıştır. Çünkü şehirler, edebiyat ve edebiyatçı için sadece bir medeniyet göstergesi olmakla kalmaz. Dünden bugüne şehre aşına olan edebiyat, şehirler üzerinden duygu ve düşünce paylaşımı yapan, sevdasını kırgınlığını, hüznünü sevincini, özlemini yakınmasını, neşe ya da öfkesini bu yolla ileten kalem erbabının elçisidir. Geçmişten günümüze, edebiyatın uçsuz bucaksız ikliminde gezinen bu söz ustalarının kendilerince değer yüklediği şehirler görürüz. Bugün artık dünya başkenti hâline gelen İstanbul, Arap diyarının göz bebeği Bağdat, Endülüs ülkesinin harikası Gırnata, Safevi mucizesi İsfahan ve şairler şehri Şiraz bazen öz bağrından bazen de uzaktan gelen duygu yüklü ifadelerle selamlanır. Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06) terki-i bendinde sabah yeli vasıtasıyla Bağdat'a olan özlemini bildirirken, Meşrutiyet Dönemi'nin ünlü şairi Tefik Fikret (ö. 1915), "Sis" şiirinde öfkesini kusmak için İstanbul'u seçer. Yine şehirler kimi zaman alabildiğine göz alıcı özellikleriyle tasvirlerle konu olurken, kimi zaman da o şehri şehir yapan çeşitli

ögeler tek tek ele alınıp gözler önüne serilir. Şehir ne kadar güzel ve bağlayıcı olursa şair de o denli aşka gelir, gönlünden kopardığı en coşkun duygulara tercüman olarak da şiiri görevlendirir. Nefî (ö. 1635), Edirne hakkında,

Edrine şehri mi bu ya gülşen-i me'vâ mıdır

Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mıdır

derken ve İzzet Molla (ö. 1829), Keşan sürgünü dönüşü çok özlediği İstanbul için Nefî'yi tanzir yoluyla,

Şehr-i İstanbul mu bu ya başka bir dünyâ mıdır

Yoksa evvel gördüğüm bir korkulu rü'yâ mıdır

mısralarını söylerken, belli manalar yükledikleri şehirler karşısında heyecanlarını gizleyememişlerdir.

Şairin Şehri, Şehrin Şairi

Klasik şiir, tabiat unsurlarını ustaca tasvir eden birçok beyte sahiptir. Bununla birlikte yerleşik yaşamın getirdiği şehir anlayışı, şairlerin maharetli kalemleri sayesinde kendisini gösterir. Şairler, soyut birçok kavramı somutlaştırmada ve somut öğeleri betimlemede “şehir” kelimesini aracı kılmış, böylece şehir merkezli kavramları da şiire taşımışlardır. Buna göre gönül (dil), güzellik (hüsn), kınanma (melâmet), naz ve aşk gibi kavramların “şehir” kelimesiyle somutlaştırıldığı birçok örnek vardır. Enverî (ö. 1547), sevgilinin gönül süsleyen okunu gönlüne davet edip gönlünü bir şehre, bedenini de o şehrin burçlarına benzettiği,

Gönül şehrine ey tîr-i dil-ârâ gelmek istersen

Yolundur nâzikâne gel beri burc-ı bedenden geç

beytinde klasik şairin şehire bakış açısına dair bir ipucu verir. Hayalî (ö. 1557) ise melâmet (kınanmışlık) şehrinin kapısında gözcü olarak beklediğini,

Âşıkız dervâze-i şehr-i melâmet bekleriz

Zâhidâsâ sanma kim kûy-ı selâmet bekleriz

nidasıyla ifade ederken aynı yolu takip eder. “Şehir” kelimesinin bu çağrışımları arasında o şehre ait güzellerin varlığı, şairi cezbeden en önemli

ögedir. Zira klasik şairin gözünde şehir, bazen salına salına yürüyen bir güzelle özdeşleşmiş, diğer bir deyişle âşık her yerde sevdiğini görmek istemiştir. Bâkî'nin (ö. 1600):

*Serv-kâmetler iki yanın alırlar yolun
Râh-ı gülzâra döner yolları İstanbul'un*

diyerek betimlediği 16. yüzyıl İstanbul'una ait yollar, bugünün İstanbul'undan hiç de farklı değildir.

Şehirleri yaşanır hâle getiren güzeller olduğu gibi, çoğu zaman, güzellere layık görülen yerleşim yeri de şehir olmuştur. Her ne kadar Şeyhülislâm Yahya (ö. 1644) şehirlerde çok sayıda güzel olmasından yakınarak,

*Hûb-rûlar bî-aded şehir içre cânân bir değil
Nice vîrân olmasın dil mülkü sultân bir değil*

beytiyle bunca güzel arasında gönül mülkünün çaresiz yıkılıp gideceğini söylese de şairler buldukları şehirlerin güzellere yaranabilmek, onların iltifatına mazhar olabilmek için türlü yollar denemeyi ihmal etmezler. Ahmet Paşa (ö. 1497),

*Sefer kılıp gelir Ahmed ki diye şehrimizin
Güzelleri nicesin hoş musun safâca mısın*

beytiyle, güzellerin yolculuk dönüşü hâl hatır sormaları beklentisindedir. Nev'î (ö. 1599) ise şehirli güzellere hiç çaba sarf etmeden ulaşmanın yolunu,

*Meh-pârelerle kevkebin alıştırın kişi
Şehrî güzelleri kucar aylak bahâsına*

diyerek talihin yaver gitmesine bağlar. Gerçekten de bu anlamıyla talihi yaver gidenler de yok değildir. Mesela 16. yüzyıl şairlerinden Kâtib, kendisi için çıkan “şehirli güzelleri avladı” dedikodusuna içten içe gururlanarak şu cevabı verir:

*Sayd etti dediler seni şehrin güzellerin
Her ne gelirse ummadığın kişiden gelir*

Şehrî Güzellere Düşülen Not: Şehrengizler

Elbette klasik şairin gözünde “şehir” kavramı bir benzetme unsuru olmaktan çok öte bir anlam taşır. Öyle ki “şehir” kelimesi aynı zamanda müstakil bir nazım türünün de isminde kendisine emniyetli yer bulur. Fars şiirinde “şehrâşûb (şehir karıştıran)” adıyla tanınan “şehrengîz (şehir kışkırtan)”, Arapça “şehir” ile Farsça “engîz” kelimelerinin buluşması sonucu ortaya çıkmış bir yapıdır. Bir şehrin güzele ve güzelliğe dair her şeyini tek tek ele alıp anlatan, belki herkesçe görülmesi mümkün olmayan cennet misali şehirlerde tabiri caizse dört dörtlük bir gezinti yaptıran şehrengizler, bu yönüyle birer “güzellik kitabı” olma imtiyazı kazanırlar. “Mahbûb” adı verilen “şehir güzelleri”ni çeşitli yönleriyle konu edinen bu manzumeler, dönemlerine tutulmuş birer büyüteç gibidir. Şehrengiz denmesinin sebebi, birbirinden üstün güzellerin, hemen herkesin aklına ve gönlüne karışıklık salması, hatta kargaşa çıkarma olasılığıdır.

Şehrin bir güzelini yahut güzellerin tamamını merkeze alan şehrengizler olduğu gibi, sadece şehrin gezilip görülecek “güzel” yerlerini anlatan şehrengizler de vardır. Her şair bağlı bulunduğu yahut yolunun düştüğü şehre ait güzel ve güzellikleri sıralamada oldukça mahirdir. Hayretî (ö. 1535), Belgrad şehri ve onun benzersiz güzellerini tanıttığı şehrengizinde “Buralarda gönüller alıcı doğanlar, dünyaya hile öğreten şuhlar; eşi benzeri görülmemiş güzeller, seçkinler, parlak yüzlüler vardır. A dostlar! Ben bu cennet misali şehrin bir benzerini görmedim” diyerek şaşkınlığını gizleyemez:

Bu yerlerde gönüller alıcı şehbâzlar vardır

Hiyel talim ederler dehre çok tannâzlar vardır

Güzeller bî-bedeller hûblar mümtâzlar vardır

Nazîrin görmedim yârân bu şeh-i cennet-âsânın

Peki şehrin kendi güzelliğinin yanı sıra bir de içerisindeki güzellerin her birinin, ayrı ayrı anlatılmaya değerlik eşsiz tasvirlerine ne demeli?! 15. yüzyıldan itibaren edebiyat sahnesinde gördüğümüz bu eserler, 18. yüzyılda Enderunlu Fâzıl’ın (ö. 1810) *Hübânnâme* ve *Zenânnâme* mesnevileriyle zirve örneklerini vermiştir. Enderunlu Fâzıl, neredeyse yetmiş iki millet kadını tasvir ettiği *Zenânnâme*’sinde İstanbul güzellerini diğer şehir güzelleriyle kıyaslayıp, hepsinden üstün bulur. Şaire göre,

kâkülüne sabah yelinin dokunmadığı, yüzünü güneşin dahi görmediği, namuslu, ağırbaşlı ve edepli İstanbul güzelleri övgüye değerdir:

*Değmemiş turesine bâd-ı sabâ
Görmemiş rûyunu hurşîd aslâ
Sâhib-i gayret ü nâmûs u vakâr
Hânesinde oturur leyl ü nehâr
Ya Tahammül Ya Sefer!...*

Klasik şiirde şehrin güzellerinin hasretine dayanmak, cefa ve eziyetlerine katlanmak her yiğidin harcı değildir. Âşık, ayrılık çölünde vuslat vahasını gözlerken, karşı karşıya olduğu ikilemin bilincindedir. Ya içinde yaşadığı şehirdeki güzellerin cevri ü cefasına sabredek ya da o şehri bir an önce terk edip uzaktan ah çekecektir. Klasik şiirin sayfaları arasında bu duygu yoğunluğunu ifade eden belki yüzlerce beyte rastlamak mümkündür. Ancak 15. yüzyılda yaşamış Ahmet Paşa ile kendisinden sadece on sekiz yıl sonra vefat etmiş Cafer Çelebi, belki de aynı şehir güzelinin eline düşünce birer mütekerrir murabba kaleme almışlar, tüm klasik şairlerin duygularına tercüman olmuşlardır. Bu iki şiir, âşıkların şehirli güzel karşısındaki çaresizliğinin de bir göstergesidir. Ahmet Paşa, dayanılmaz aşk acısının verdiği duygu birikimiyle “tahammül” ile “sefer” arasındaki ince çizgide olduğunu dile getirir. Öyle ki şair “gidelim bari şehirden” dese de sevgiliden gelecek bir “gitme” hitabına da “hayır” diyecek hâlde değildir:

*Firâk-ı yâra sabr olmaz
Gidelim bâri şehirden
Gönül çün sındı cebr olmaz
Gidelim bâri şehirden*

(Sevgilinin ayrılığına sabredilmez, gidelim bari şehirden!

Kırılan gönül iflah olmaz, gidelim bari şehirden!)

*Güzellik sende gâyette
Sevük bende nihâyette
Çü fikrin yok re'âyette
Gidelim bâri şehirden*

(Sultanım! Sende güzellik mükemmel, bende ise aşk mükemmel!
Madem ki halkını düşünmezsin, gidelim bari şehrimden!)

*Çü tûtîden meges yeğdir
Sana her hâr u has yeğdir
Bu gülşenden kafes yeğdir
Gidelim bâri şehrimden*

(Sinek papağana tercih ediliyorsa, senin için çerçöp de uygundur.
Kafes, böylesine bir gül bahçesinden daha iyi. Gidelim bari şehrimden!)

*Güler halkın bize varı
Rakîbin germ bâzârı
Nice bir girye vü zârî
Gidelim bâri şehrimden*

(Halkın tamamı bize gülüyor, rakibinse işleri yolunda.
Nereye kadar ağlayıp sızlayalım?! Gidelim bari şehrimden!)

*Dil odundan kebâb oldu
Gözüm yaşı şarâb oldu
Gönül mülkü harâb oldu
Gidelim bâri şehrimden*

(Gönül, aşkın ateşiyle kebab, gözümün yaşı oldu şarap.
Gönül mülkü yıkıldı gitti. Gidelim bari şehrimden!)

*Üşendik devr-i cevrimden
Usandık zecr-i hecrinden
Ölünce zehr-i kahrından
Gidelim bâri şehrimden*

(Kötülüklerinden bunaldık, ayrılığının zulmüyle usandık.
Kahrının zehriyle ölmeden, gidelim bari şehrimden!)

Gönül gör Ahmed'e n'etti

Ki sevdâya düşüp gitti

Metâ'-ı sabrı dağıttı

Gidelim bâri şehrinden

(Bak! Gönül, Ahmet'e neler yaptı! Sevdaya kapılıp gitti!

Sabır malını dağıtıp elden çıkardı. Gidelim bari şehrinden!)

Ancak Cafer Çelebi (ö. 1515), Ahmet Paşa kadar umutlu değildir. Şair, böylesine acımasız bir güzele yalvarıp yakarmanın nafiye olduğuna hükmetmiş, sevdiği güzelle aynı şehirde yaşayabilmesinin mümkün olmadığı kanaatine varmıştır. Bunun sonucunda, aynı şehirde yaşadığı güzeli daha fazla incitmemek adına çareyi “sefer”e koyulmakta bulmuş, “gittik işte şehrinden” diyerek aşkı uğruna bir şeyler yaptığını ifade etmiştir. Cafer Çelebi, sevgilinin şehrinden ayrılmakla onun biraz olsun yumuşayacağını düşünse de, sonuca bakılırsa yanıldığını anlaması pek uzun sürmemiştir:

Bizi gel vasl ile şâd et

Ki gittik işte şehrinden

Kulunuz gamdan âzâd et

Ki gittik işte şehrinden

(Gel bizi kavuşmayla mutlu et! Şehrinden ayrıldık işte!

Köleniz, bizi gamdan kurtar! Şehrinden ayrıldık işte!)

Dilin ey dost bülbüldür

Letâfette yüzün güldür

Tap ağlattın bizi güldür

Ki gittik işte şehrinden

(Ey dost! Dilin bülbül gibi, yüzün gül kadar güzel.

Bizi hep ağlattın, güldür biraz! Şehrinden ayrıldık işte!)

Bize zâd-ı visâl eyle

Biraz bûse nevâl eyle

*Tuz etmeği helâl eyle
Ki gittik işte şehrinden*

(Bize kavuşma azığı ver, biraz da buse bahş eyle!
Tuz ekmek hakkını helal et! Şehrinden ayrıldık işte!)

*N'ola dil cübbe çâk etse
Yüzüm şevk odu hâk etse
Beni derdin helâk etse
Ki gittik işte şehrinden*

(Gönül, cübbesini yırtсын, şevk ateşi yüzümü toprak kılsın,
varsın derdin de beni öldürsün!? Şehrinden ayrıldık işte!)

*Leb ü çeşmin gamun yerem
Aceb midir eğer edem
Sefer nuklun şeker bâdem
Ki gittik işte şehrinden*

(Dudağın ve gözünün derdine düştüğüme göre, yolculuk azığımı
şeker badem yapsam şaşılır mı!? Şehrinden ayrıldık işte!)

*Erişti göklere âhım
Erişmezsın niçin mâhım
Esirge ben kulun şâhım
Ki gittik işte şehrinden*

(Ey ay yüzlüm! Ahım göklere ulaştı ama sen bana
varmıyorsun. Ben köleni esirge! Şehrinden ayrıldık işte!)

*Kaşın gamzen gamıyla ger
Aceb olmaya ey dilber
Götürse ok u yay **Ca'fer**
Ki gittik işte şehrinden*

(Ey gönül kapıcı sevgili! Cafer, kaşın ve gamzenin çekincesiyle ok ve yay taşısı buna şaşılır mı hiç?! Şehrinden ayrıldık işte!)

Ahmet Paşa'nın "şehirden ayrılmak" hususunda her şeye rağmen umudunu yitirmemesi ile Cafer Çelebi'nin yenilgiyi kabullenışı, şehirli güzelin acımasızlığı karşısında ortaya çıkan iki âşık tablosudur. Şairler, eziyet ve kötülüklerine tahammül ettikleri, ancak ilgisizlik yüzünden şikâyetçi oldukları şehirli sevgiliye kendilerince bir sitem yollamışlar, lakin içten içe umutsuz bekleyişlerini de devam ettirmişlerdir. Ahmet Paşa'nın giderken bile izin almak yollu serzenişi ile Cafer Çelebi'nin gittikten sonra hâlâ geriye bakıyor olması, klasik şairlerin aşkının hiçbir zaman sona ermeyeceğinin bir dışavurumudur. Hasılı, klasik şiir coğrafyasında sevgilinin "kûy-ı yâr" namıyla meşhur köyüne varma hasreti çeken âşıklar olduğu gibi, şehirli güzellerin peşinde ömrünü heba etmiş âşıklar da yok değildir. Bu noktada klasik şairin kesin tercihini belirlemek güçtür; ancak Osmanlı coğrafyasında birçok yer dolaşan Urfalı Nabî (ö. 1712), naz ve eda yapmasını bilen şehirli güzeli taşralı güzele yeğlediği,

Bilen hâk-i Sitanbul'dur rüsûm-ı şîve vü nâzî

Kenârın dilberi nâzik de olsa nâzenîn olmaz

beytiyle "şehrin güzelleri"ne meftun şairlerin tercümanı olmuştur.